

Kraków, 09.05.2016

Prof. dr hab. Józef Bremer SJ
Akademia Ignatianum w Krakowie
ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków

Recenzja rozprawy doktorskiej dra Łukasza Kurka „Normatywność przekonań z perspektywy filozofii umysłu”. Rozprawa została napisana pod kierunkiem ks. dra hab. Adama Olszewskiego, prof. UPJPII, w ramach Seminarium z Filozofii Logiki na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie w 2016 r.

Analizy zjawiska normatywności są często prowadzone z perspektywy etycznej, metaetycznej lub z perspektywy filozofii i teorii prawa. Omawiana rozprawa ujmuje to zjawisko z perspektywy filozofii umysłu, wspartej badaniami empirycznymi głównie z zakresu psychologii potocznej i naukowej. Powstała z tego połączenia całość rozprawy jest swoistym, oryginalnym, interdyscyplinarnym *novum* w uprawianych analizach przekonań normatywnych. Pomimo wielkiego znaczenia analizowanego przez Doktoranta problemu – w jego tytułowym ujęciu – brak w dotychczasowej literaturze przedmiotu, zwłaszcza w literaturze polskiej, monograficznego ujęcia problematyki „normatywności przekonań”. Należy nadmienić, iż Łukasz Kurek jest doktorem nauk prawnych. Ukończył studia magisterskie zarówno z filozofii jak i z prawa.

I. Cel naukowy rozprawy i założenia metodologiczne

Cel naukowy swej rozprawy Doktorant wyraził wystarczająco jasno we Wprowadzeniu, zaznaczając, iż zamierza bronić „koncepcji dualizmu przekonań” (KDP), zgodnie z którą istnieją dwa rodzaje przekonań: przekonania heurystyczne (H-przekonania) oraz normatywne (N-przekonania). „Obydwa typy przekonań to stany mentalne, których treść uważana jest przez posiadające je podmioty za adekwatnie uzasadnioną” (s. 10). N-przekonania są wytwarzane przez świadomy umysł analityczny, który może rozpoznawać i kierować się regułami podczas wytwarzania przekonań. H-przekonania są wytwarzane intuicyjnie. Są one nieświadome, automatyczne i najczęściej niezależne od systemu językowego. Doktorant skupia się na przedstawieniu przekonań rozumianych przedmiotowo, jako stanów mentalnych, odgrywających przyczynową rolę w myśleniu i działaniu. W omawianym zakresie należy stwierdzić, że dr Kurek analizuje wyznaczoną sobie problematykę w kilku wymiarach, przede wszystkim stosując metodę krytycznej analizy tekstów z zakresu filozofii języka, oraz naukowych tekstów z psychologii potocznej i naukowej. Metoda ta jest w pełni adekwatna do podstawowych rudymentów pracy badawczej w rozpatrywanej materii. Doktorant przedstawił swoją wersję KDP, przeanalizował podstawowe opracowania w zakresie normatywności przekonań w powiązaniu z filozofią umysłu, krytycznie się do nich ustosunkował i wyciągnął własne wnioski.

II Treść rozprawy

W obrębie części merytorycznej praca składa się – poza Wprowadzeniem i Zakończeniem – z czterech rozdziałów. W rozdziale I. „Koncepcja dualizmu przekonań” Doktorant najpierw formułuje podstawową tezę swojej rozprawy: „N-przekonanie: stan mentalny, którego treść uznana

jest przez posiadającą go osobę za adekwatnie uzasadnioną i które zostało wytworzone przez jej umysł analityczny; H-przekonanie: stan mentalny, którego treść uznana jest posiadającą go osobę za adekwatnie uzasadnioną i które zostało wytworzone przez jej umysł intuicyjny” (s. 25). Następnie jasno i wyczerpująco omawia KDP od strony intencjonalności – podstawowej cechy N- i H-przekonań. Ponieważ KDP zakłada realizm stanów mentalnych (przekonania to faktycznie istniejące wielkości), więc Doktorant kompetentnie konfrontuje ją najpierw z antyrealistycznymi koncepcjami przekonań (eliminatywizmem P. Churchlanda, instrumentalizmem D. Dennetta, nonfaktualizmem S. Kripkego), a następnie z innymi realistycznymi koncepcjami przekonań: koncepcją umysłu autonomicznego (J. McDowella), reprezentacjonizmem (J. Fodora), z koncepcją poznania ucieleśnionego (D. Hutto). W podsumowaniu Kurek podkreśla raz jeszcze, iż N-przekonania posiadają treść w postaci sądów, zaś H-przekonania mogą mieć treści, które sądami nie są.

W rozdziale II. „Dualizm przekonań z perspektywy psychologii potocznej” przeprowadzona zostaje analiza KDP z punktu widzenia empirycznych badań dotyczących psychologii potocznej: jako teorii teorii (TT), jako symulacji mentalnej (SM) oraz jako dwusystemowej teorii psychologii potocznej (DS). Wskazując na W. Sellarsa, Kurek zaznacza, iż psychologiczno-potoczna teoria umysłu TT jest rozumiana jako system inferencji dotyczący stanów nieobserwowalnych bezpośrednio i który może zostać użyty do przewidywania zachowań innych osób. Analizując uwagi krytyczne w stosunku do TT, Kurek wskazuje między innymi na wyniki badań nad fałszywymi przekonaniem dzieci 1.5-, 3- i 4-letnich. W SM przyjmuje się (R. Gordon, J. Heal), iż u podstaw psychologii potocznej leży zdolność człowieka do postawienia się w sytuacji osoby, której zachowanie jest wyjaśniane. W uwagach krytycznych Kurek zaznacza, iż jedna z trudności SM polega na tym, iż w licznych sytuacjach potoczna predykcja zachowania zawodzi, i to w sposób systematyczny (badania S. Sticha, S. Nicholasa). Ponieważ jednak tradycyjna siatka pojęciowa, na której opierają się TT i SM, utożsamiająca wszelkie przekonania z N-przekonaniem, okazała się niewystarczająca do wyjaśnienia wyników licznych badań eksperymentalnych, pojawiły się próby zbudowania hybrydowych (dwusystemowych) teorii psychologii potocznej DS. Należy do nich teoria zbudowana przez I. Apperly'ego i S. Butterfilla (rozdzielająca N- i H-przekonania), którą Kurek szczegółowo omawia, analizując także stawiane wobec niej zarzuty. Stwierdza przy tym, iż: i) teorie TT i SM przyjmują jednorodne pojęcie przekonań, co ogranicza adekwatne wyjaśnienie wielu z analizowanych wyników eksperymentalnych, ii) koncepcja KDP odpowiada istotnie DS „uznanej za najbardziej przekonującą z rozważanych w niniejszym rozdziale naukowych teorii psychologii potocznej” (s. 112).

W rozdziale III, „Dualizm przekonań z perspektywy psychologii naukowej” dr Kurek argumentuje za koniecznością analizy KDP w kontekście dwusystemowych teorii poznania, znanych z psychologii naukowej. Do pierwszej kategorii należą procesy przetwarzające informacje szybko i nieświadomie, do drugiej kategorii należą kontrolowane przez osobę procesy świadome, przetwarzające informacje powoli. Najpierw Doktorant przedstawia tradycyjne, „jednorodne” rozumienie poznania (D. Hume – kojarzenie jako podstawowa zasada funkcjonowania umysłu, A. Newell - komputacjonizm), następnie omawia dwusystemowe teorie poznania (J. Evans, K. Stanovich, S. Sloman), rozróżniające procesy poznawcze asocjacyjne oraz procesy oparte o reguły.

Wzorcową zdolnością poznawczą dla dwusystemowej teorii poznania jest: (A) rozumowanie (np. sylogistyka), czyli wyciąganie wniosków z przesłanek. Dr Kurek zaznacza, iż przy poprawnych sylogizmach, gdzie wniosek jest zgodny z intuicją, badani wytwarzają jedynie H-przekonania. N-przekonania wytwarzane są przez system kierujący się regułami racjonalności, co umożliwia podważenie niepoprawnego rozstrzygnięcia intuicji. (B) Wydawanie sądów różni się od rozumowania, gdyż nie musi się opierać na przejściu od przesłanek do wniosku (A. Tversky, D. Kahneman – „problem Lindy”, G. Klein – podejmowanie decyzji w trudnych sytuacjach opartych na H-przekonaniach, A. Dijksterhuis, L. Nordgren – „teoria nieświadomego myślenia” (TNM)

z której wynika, iż złożone decyzje najlepiej podejmować po okresie nieświadomego nad nimi namysłu). (C) Wydawanie sądów moralnych – zagadnienie to Kurek omawia na bazie etyczno-normatywnego konsekwencjonalizmu (ocena czynu sprowadza się jedynie do oceny skutków) i deontologizmu (ocena moralna czynu powinna uwzględnić prawa i obowiązki podmiotu). Zależność „H-przekonania – N-przekonania” Doktorant pokazuje na przykładzie „eksperymentów” J. Greene'a oraz z gry w ultimatum, w czasie których neuroobrazowano mózgi badanych osób. Omówione badania empiryczne, jak i rozważania teoretyczne, wspierają, według Doktoranta, KDP, dostarczając zarazem pełniejszego obrazu obydwu rodzajów przekonań.

W rozdziale IV. „Koncepcja dualizmu przekonań a inne podobne koncepcje filozoficzne” dr Kurek szczegółowo porównuje KDP z innymi, już istniejącymi rozwiązaniami: (i) J. Cohena, który w swoich rozważaniach na temat podziału przekonań rezygnuje z odwołania się do badań empirycznych i wykorzystuje metodę analizy pojęciowej; (ii) D. Dennetta podziałem na przekonania (Kurek wprowadza specjalną kategorię 'D-przekonania', niezależne od języka, lecz od bezpośrednich reprezentacji otoczenia) i opinie (zależne od języka), przy czym naukowe wyjaśnianie przekonań różni się od wyjaśniania opinii – D-przekonania wskazują duże podobieństwo do H-przekonań wytwarzanych przez system intuicyjny; (iii) K. Frankisha podziałem na przekonania częściowe (subiektywnej natury, wytwarzane przez nieświadomy, działający automatycznie umysł podstawowy) i przekonania zupełne (wytwarzane przez zapośredniczony językowo super-umysł). Przekonania częściowe (E-przekonania) można opisać za pomocą narzędzi rachunku prawdopodobieństwa, są one stanami funkcjonalnymi (dyspozycjonalnymi), zaś H-przekonania są tu stanami mentalnymi. Zasadnicza różnica między (i-iii) a KDP polega na tym, że te pierwszego typu są w gruncie rzeczy wynikiem analizy pojęciowej, natomiast KDP „została zbudowana przede wszystkim w oparciu o ustalenia nauk kognitywnych, ... co stanowi podstawową cechę odróżniającą ową koncepcję od pozostałych podobnych rozwiązań filozoficznych” (s. 201).

W Zakończeniu Doktorant raz jeszcze przedstawia argument składający się z sześciu przesłanek, którego wnioskiem jest określenie KDP (s. 202); Autor konfrontuje go następnie z czterema możliwymi zarzutami. Tym samym sformułował zwięzłe podsumowanie, jak i wniosek z całej swojej rozprawy.

III. Strona formalna rozprawy

Przedstawiona przez dra Kurka rozprawa składa się z Wprowadzenia, czterech rozdziałów oraz z Zakończenia, liczy 228 stron i zawiera 452 przypisy. Każdy rozdział kończy się wnioskami. Poza częściami merytorycznymi (w tym Wprowadzeniem i Zakończeniem) rozprawa zawiera na końcu tzw. bibliografię, obejmującą 21 stron tekstu. Składa się na nią wykaz ok. 260. pozycji literatury przedmiotu, w którym ok. 90% – to kompetentnie dobrane publikacje obcojęzyczne (głównie angielskojęzyczne). Na podkreślenie zasługuje forma językowa rozprawy: jest ona napisana znakomitą polszczyzną, z dbałością zarówno o poprawność sformułowań i definicji, jak i o styl wypowiedzi. Moje drobne uwagi: w wersji maszynopisu, który otrzymałem, brak jest przypisu 87 (s. 49), na stronach 13, 25, 41, 62, 82, 101, 118, 222, 225, 228 pojawiają się literówki.

IV. Kilka uwag odnośnie normatywności i teorii dualistycznych

W kontekście stawianych problemów rodzą się pytania: Czy rzeczywiście stany mentalne da się podzielić na dwie grupy, na dwa systemy: H- i N-przekonania? Czy cechy przypisywane do każdego systemu pasują wyłącznie do niego, czy są dla niego istotne? Czy systemy te da się

oddzielić od siebie czy też mają one jakieś wspólne „zasoby”? Czy stany mentalne operują równolegle i konkurują, gdy chodzi o kontrolę zachowań, czy też kooperują, np. z H-systemem, generując domyślne odpowiedzi, które następnie przejmuje N-system i czasami są one przez niego poprawiane, przewyciężane? Dochodzą jeszcze pytania o rolę systemów pamięci, skojarzonych z H- i N-systemem przekonań, oraz: Czy każdy z tych systemów posiada swoją własną bazę poznawczą i strukturę celów, a jeśli tak, to czy owe dwie grupy stanów różnią się formalnie w swoich charakterystykach? Czy różnica pomiędzy obydwoma domniemanymi systemami jest raczej sprawą stopnia czy systematyki? Wprowadzając H- i N-przekonania, Doktorant próbuje na te i podobne pytania odpowiedzieć w ramach filozofii umysłu przyjmując realizm stanów mentalnych.

Doktorant, będąc filozofem, wie, iż filozofia nie dostarcza nowych danych, lecz może zaferować nowe sposoby konceptualizacji danych, a filozofowie umysłu są twórczo aktywni, zarówno w interpretowaniu danych z psychologii potocznej i naukowej, jak i w teoretyzowaniu na temat normatywności przekonań. Pomocne dla niego mogą okazać się następujące spostrzeżenia:

(1) Na stronach 143-148 Doktorant omawia teorię podwójnego procesu (*dual process theory*) Kahnemana/Tversky'ego, opierającej się na wprowadzonym przez Stanovicha and Westa podziale na: System 1 (szybki, intuicyjny, emocjonalny) i System 2 (powolny, kierowany regułami, emocjonalnie neutralny). Teorie te wywarły wielki wpływ na interpretacje danych empirycznych, wychodzących daleko poza psychologię społeczną. Są one jednak krytkowane. (A) Przeciwno rozróżnieniu na procesy skojarzeniowe i procesy oparte o reguły przemawia fakt, iż przetwarzanie informacji może być oszczędnie opisane w terminach ogólnych reguł typu „jeśli-to”. Jeśli taki opis można zastosować do obydwu procesów, więc proponowane rozróżnienie można uznać za błędne. W abstrakcyjnym sensie wszystkie procesy wnioskowania mogą być opisane jako oparte o reguły w terminach ogólnych reguł typu „jeśli-to”. Tego rodzaju wnioskowania, oparte o reguły, mogą być pod wpływem różnych zewnętrznie oceniających parametrów, takich jak subiektywne odniesienie, zdolności poznawcze, różne rodzaje motywacji. Tym samym dane, które interpretowano jako ukazujące operacje dwóch jakościowo różnych procesów, mogą – w gruncie rzeczy – ukazywać operację jednego tylko procesu opartego o reguły, który jest modelowany przez wspomniane parametry. (B) Ogólne teorie podwójnego procesu skłaniają się ku tworzeniu dwóch odrębnych list charakterystyk dla tych procesów, które mogą się nie pokrywać. Np. opisując jeden system jako afektywny, automatyczny, holistyczny i kojarzeniowy, a drugi – jako poznawczy, kontrolowany, analityczny i logiczny; pojawiają się tu pytania, czy procesy poznawcze nie mogą być automatyczne, holistyczne czy kojarzeniowe? Zauważmy, że proces automatyczny rzadko jest „naraz” nieintencjonalny, niekontrolowalny, nieświadomy i wydajny. (C) W powiązaniu z (B) teorie podwójnego procesu są krytkowane za brak precyzji pojęciowej, przez co trudno ustalić empiryczne dowody, które mogłyby je obalać. Zarzucano, iż teorie te dostarczają jedynie minimalnej listy definicji, zamiast empirycznie sprawdzalnych przewidywań. Są one w stanie retrospektywnie zaakceptować każdy wynik empiryczny. Równocześnie nie potrafią dostarczyć precyzyjnych przewidywań, które mogłyby im zaprzeczyć, nie posiadają one także specyficznych praw, które mogłyby je odróżnić od innych teorii podwójnych systemów. Ogólnie mówiąc: Teorie te cechuje duży stopień ogólności, stąd brak im specyfikacji pozwalających na przewidywania, co ma istotny wpływ na tworzenie teorii w psychologii społecznej. Powstaje pytanie: Na ile zaproponowana przez Doktoranta teoria KDP potrafi adekwatniej odpowiedzieć na zarzuty (A-C), aniżeli czyni to teoria podwójnego procesu?

(2) Uzyskane za pomocą fMRI wyniki w badaniach procesów neurologicznych świadczą o istnieniu oraz o różnicy pomiędzy dwoma neurologicznymi systemami: (i) jeden dla myślenia analitycznego, o tym co jest odpowiednie dla indywiduum, oraz drugi (ii) dla intuicyjnego, automatycznego myślenia o indywidualnych zdolnościach (np. M.D. Lieberman, A.B. Satpute, *Evidence-Based and Intuition-Based Self-Knowledge: An fMRI Study*, 2004). System (i) jest zaangażowany w poznanie wymagające wysiłku, opiera się na aktywności grzbietowo bocznej części kory przedczołowej,

hipokampa, płatu skroniowego przyśrodkowego; system (ii) opiera się na aktywności brzuszno-przyśrodkowej kory przedczołowej, jądra pólkowego, ciała migdałowatego, bocznej kory skroniowej. Aktywność w tych obszarach mózgu wskazuje, iż uczestnicy badań używali bardziej afektywnych procesów mentalnych. W innych badaniach uczestnicy używali kory oczodołowo-czołowej dla tworzenia intuicyjnych sądów. Badania za pomocą PET wspierają wyniki świadczące o istnieniu dwóch systemów przetwarzania informacji i myślenia. Pytanie: na ile badania te potwierdzają tezę o realizmie przekonań H- i N-przekonań?

KDP ma zatem ważne implikacje dla naszego spojrzenia na strukturalne relacje między owymi dwoma systemami. Systemy (1) i (2) są często widziane jako oddzielone systemy neuronalne, operujące albo sekwencyjnie albo równolegle. Jedno z założeń może brzmieć: System (2) w ogóle nie jest systemem neuronalnym, lecz sztucznym zjawiskiem, ukonstytuowanym przez stany i aktywności całego mózgu (lub umysłu działającej osoby, gdy np. pytamy, co urzeczywistnia procesy indywidualnego rozumowania, to automatycznie odpowiadamy, że jest to „osoba jako taka”). W takim przypadku System (2) byłoby istotnie zależny od Systemu (1). Jakiego rodzaju byłaby to jednak zależność? Można podać cztery odpowiedzi: [A] System (2) jest zależny od Systemu (1), gdy chodzi o jego „wejścia”. Świadome normatywne rozumowanie może się rozpocząć po zakończeniu licznych procesów przed-świadomych, określających, jakie problemy staną w centrum uwagi i jaka informacja jest świadomie konieczna do ich rozwiązania (np. właśnie kwestii normatywnych). Tego typu zależność jest cechą heurystyczno-analitycznej wersji teorii podwójnego procesu, według której heurystyczne procesy Systemu (1) selekcionują informację, która następnie jest dostępna analitycznym procesom Systemu (2). [B] System (2) jest przyczynowo zależny od Systemu (1). Intencjonalne, normatywne działania obecne w osobowym rozumowaniu, są generowane przez sub-osobowe procesy poznawcze. Te właśnie będą obejmowały procesy zaangażowane w inicjowanie rozumowania, wybór strategii rozumowania, kierowania uwagi, manipulowania myślami i wyobrażeniami, samoregulacji i inne procesy, w zależności od natury zadania do rozwiązania. [C] System (2) może być instrumentalnie zależny od Systemu (1). Możemy się angażować w różne formy autostymulacji, pozwalające wykorzystać nasze sub-osobowe zdolności do rozumowania i użyć ich w poszerzonych sekwencjach rozumowania osobowego. [D] System (2) zależy od procesów Systemu (1), uskuteczniając jego „wyjścia”. Świadome rozumowanie może wpłynąć na nasze działania, ignorując domyślne odpowiedzi wygenerowane przed-świadomie. Nie oznacza to zaprzeczenia temu, iż np. niektóre świadome rozumowania mogą być konfabulacjami, służącymi raczej do racjonalizowania intuicyjnych odpowiedzi wygenerowanych przez procesy nieświadome. Nie oznacza to jednak, iż wszystkie świadome rozumowania są konfabulacjami.

(3) Doktorant nie zajmuje się kwestiami zagadnień i pytań prawnych. Wypada zaznaczyć, iż problematyka normatywności przekonań – i w ogóle samych przekonań oraz przyjmowanych na ich tle postaw – jest doniosła dla teorii prawa, czy też filozofii prawa. Doniosła jest ona także dla tworzenia zasad odpowiedzialności, ustalania motywacji podjętego postępowania czy też subiektywnego nastawienia do czynu, okoliczności, na tle których doszło do podjęcia określonego działania (tak ważnych przecież w procesie stosowania prawa). Moim zdaniem, dziedzina w której porusza się Doktorant, ma duże znaczenie ze względu na szczegółowość ujęcia tematu. Chętnie poznałbym jego opinię określającą, na ile z istnienia H- czy N-przekonań, oraz ich funkcji, możemy wyciągnąć wnioski na obszarze teorii prawa.

Moje powyższe uwagi (1-3) nie są pomyślane jako zarzuty do treści omawianej rozprawy, lecz jako forma akademickiej dyskusji dotyczącej złożonej – od strony pojedynczych nauk jak i od strony interdyscyplinarnej – problematyki realistycznie rozumianych przekonań normatywnych

V. Konkluzja

Zgodnie z „Ustawą o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki” rozprawa doktorska, przygotowana pod opieką promotora, powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Przedstawiając swoje stanowisko jako oceniającego rozprawę, mogę wyraźnie stwierdzić, że przedmiotowa rozprawa doktorska dra Łukasza Kurka spełnia wymogi przewidziane w przywołanej wyżej ustawie, stanowi bowiem oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Zarazem wykazuje ona ogólną wiedzę teoretyczną Kandydata w uprawianej dyscyplinie naukowej (filozofii), jak również umiejętność samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Poziom merytoryczny i formalny rozprawy jest wysoki, co pozwala na pozytywną ocenę. Doktorant nie tylko potrafił usystematyzować (często trudne do teoretycznego ujęcia) zagadnienie normatywności, oraz (niekiedy niezbyt precyzyjnie wyrażone) poglądy, lecz także przedstawił ich ocenę i podał własne wnioski, poparte rzeczową argumentacją.

Zasadne jest więc przyjęcie rozprawy i dopuszczenie jej do publicznej obrony, o co wnoszę w nawiązaniu do przywołanej wyżej Ustawy. Na marginesie chcę też podkreślić, że rozprawa doktorska Pana dra Łukasza Kurka zasługuje na opublikowanie – po niezbędnych poprawkach.

Józef Bremer SJ